

Kolumbán-Antal József

1166 – BIZÁNC TÁMADÁSA ERDÉLY ELLEN?

1 1143-ban Bizánc trónjára I. Mánuel (1143–1180), Szent László királyunk unokája került, aki folytatta apja, II. János császár politikáját, és megpróbálta a császárság hatalmát kiterjeszteni a korábban elvesztett területekre. Hadakozott a szeldzsuk törökökkel és a Szicíliai (Normann) Királysággal. A Balkánon törvényszerűen és hagyományosan összeütközésbe került a szerbekkel és a magyarokkal. A Magyar Királyság és a Bizánci Császárság is igényt formált a Szerémségre, de Mánuel ellenkirályok támogatásával is beavatkozott a magyar belügyekbe.

Az 1166-os év szokatlan fordulatot hozott a bizánci–magyar háborúban. A bizánci császár a megszokott dél irányú, Szerémséget célzó támadást inkább csak a látszat kedvéért, megtévesztésből indította, ugyanakkor két vezért bízott meg, hogy meglepetésszerű hadi akciót hajtsanak végre magyar területek ellen. Az egyik észak felől, az orosz (Halics) szövetségesek segítségével, a másik kelet irányából vlach csapatok támogatásával történt. Semmiféle ellenállásba nem ütköztek és nagy dicsőségben érkeztek vissza a császárhoz. A szakirodalom úgy tartja, hogy az északi támadás a Vereckei-hágó szomszédságát, míg a keleti Erdélyt célozta. Az eseményekről korabeli bizánci forrásból van tudomásunk, de épp ez a beszámoló bizonytalanságot hagy az erdélyi akció esetében. A következőkben ezt a témát fogjuk megvizsgálni.

Ioannes Kinnamos bizánci történetíró Mánuel császár kortársa és császári titkár volt,¹ őt idézzük: „*Másfelől azonban azt a parancsot adta, hogy egy bizonyos Leon, mellékneve Batatzes, nagy sereg élén, mely sok egyéb mellett a vlachok nagy tömegéből állt (ezek, úgy mondják, Itáliából való hajdani telepések leszármazottai), az Euxeinosnak nevezett tenger felőli vidékekről törjön be a hunok földjére, ahonnan mióta a világ világ, még soha senki támadást nem intézett ellenük.*”² A hunok földje alatt a

1 Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 194. (továbbiakban Moravcsik)

2 Moravcsik, 238.

Magyar Királyságra kell gondolni, Euxeinos pedig a Fekete-tengert jelenti. A forrás sajnos nem elég pontos, a hadműveletek irányát adja meg, de nem az országrész nevét. Jogos a feltételezés, hogy a tengerparti vidékekről Erdély lehetett a célzott terület, amennyiben a későbbi Szörényi Bánságnak az Olt folyóig tartó része nem tartozott III. István királyunk országához.

A megoldást maguk a bizánciak adják. Mánuel a hagyományokhoz igazodva minden hadjáratát jól előkészítette, a felvonulási útvonalon előre kijelölt helyeken élelmet és fegyvert raktározott. A háborúk során megfigyelhető, hogy óvatosan és megfontoltan hadakoztak, az ellenség földjére még sikerek esetén sem hatoltak be mélyebbre. Egy-egy győztes csata után rendszerint visszavonultak biztonságos helyekre. Az erdélyi akció nem illik a bizánci csatározások képletébe. A bizánci határoktól a megszokottól jóval nagyobb távolságra kellett volna eltávolodjanak és még a Kárpátokon is át kellett volna keljenek. A Kárpátok erdőségei áthatolhatatlan akadályt jelentettek abban a korban, lehetetlenné téve a váratlan bevonulást, de a visszavonulást is megnehezítette volna. Az 1241-es tatárjáráskor Erdélybe három helyen hatoltak be a mongol erők, és szokásukhoz híven az ország belsejében egyesültek a döntő csaták előtt. Az Erdélyt védő gyepűnek köszönhető, hogy az április 10-én kezdődő muhi csatában ezek a csapatok nem vettek részt, lekésték. Pósa erdélyi vajda is felvonulhatott az egyik támadó sereg ellen, március 31-én, sajnos eredmény nélkül. Küküllővár mellett megsemmisítő vereséget szenvedett.³ A gyepű nem volt áthatolhatatlan, de lelassította a támadókat, időt engedve az országvédelemnek a felkészüléshez és csapatok összehívására. Épp erről a nagy bravúrról nem tett volna említést a bizánci krónikás, mikor minden egyéb kisebb fontosságú dolgot feljegyzett? Az északi támadás leírásánál megemlíti, hogy falvakat foglaltak el,⁴ városokról nincs említés, tehát csak a határmenti régiót érintették. Ha rátekingünk a térképre, láthatjuk, hogy a Halicsból kiinduló bizánci erőknek jóval kisebb távolságot kellett megtegyenek, mint az esetleges Erdélyt célzó csapatoknak, hiszen ezek valahonnan a Dunától kellett induljanak. Halics ekkor Bizánc szövetségese volt, viszont a Déli-Kárpátoktól délre

3 B. Szabó János: *A tatárjárás*. Budapest, 2007, Corvina, 141-142.

4 Moravcsik, 238.

eső terület már a kunok hatalma alá tartozhatott, ilyenformán a bizánciak ellenséges vidéken vonulhattak fel, és még egy kun megtorló támadást is kiprovokálhattak volna.

Bizánci oldalról vizsgálva tárgyunkat, kétségek merülnek fel az erdélyi támadást illetően. Folytassuk Erdély irányából. A hazai oklevelekben nem maradt fenn nyoma a bizánci betörésnek. Erdély védelmét ebben a korban a gyeprü biztosította, a Kárpátok hegyei és erdős rengetegei. Azokon a részeken, ahol a természet nem nyújtott megfelelő akadályokat, ott az emberek torlászokat és sáncokat készítettek. Marino Sanudo velencei patrícius munkájából idézünk: „*A tatárok [...] visszavonulása után Pannónia népei, akik az említett Erdők közelében laknak, azaz a románok és a székelyek elzárták előlük az utat, hogy ne kelhessenek át többé.*”⁵ Az események az 1241-es mongol invázióra utalnak, és egyértelműen a gyeprü fontosságára hívják fel a figyelmünket. A határok nem voltak hermetikusan lezárva, a gyeprü sem volt áttörhetetlen, így örök vigyáztak az ország biztonságára. Nem maradt részletes leírás az örök feladatairól, ezért későbbi korok ismeretei alapján tudjuk csak elképzelni, hogyan működött a határvédelem. Az átkelő helyeken állandó felügyelet kellett létezzen az áruk ellenőrzése végett, a vámok beszedéséért, valamint a tiltott termékek visszatartásáért. Az örök természetesen információt is gyűjtöttek a kereskedőktől, és kémeket is tarthattak a szomszédos országokban.⁶ A kisebb rablóbetöréseket és portyázó csapatokat ezek az örök is visszaverhették, a nagyobb támadásokat, mint a bizánci vagy a mongol, az ország királyának és teljes hadseregének felvonultatásával volt lehetséges megállítani. A gyeprü feladata a támadás késleltetése, az öröké az ország figyelmeztetése volt. A mongol betöréskor ez működött is, IV. Béla királyunk tudott a veszedelemről, és Pósa erdélyi vajda is fel tudott vonulni az ellenséggel szembe. Forrásokból tudjuk, hogy voltak – mai kifejezéssel élve – hivatásos örök, ispánok irányítása alatt. Többnyire a nyugati országrészre vonatkozóan maradtak ránk ezekről adatok. Erdély esetében egy 1206-os oklevél segít jobban megérteni, hogyan történhettek a dolgok a XII. században. II. András királyunk

5 Kordé Zoltán: *A középkori székelység*. Csíkszereda, 2001, Pro-Print Könyvkiadó, 45.

6 Sófalvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken*. Kolozsvár, 2017, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 68–69., 76–77.

három szász falu közösségének állított ki szabadságlevelet. Karako (Boroskrakkó), Crapundorph (Magyarigen) és Rams (Romosz) lakói az oklevél szerint az első szász telepésekhez tartoztak (primos hospites regni), nem II. András korában, sőt még II. Géza királyunk előtt érkeztek, hiszen nyilvántartották ez utóbbi király hospeseit. Nincs pontosítva a letelepedés ideje, viszont jelezve van, hogy az első telepésekhez tartoznak és kiváltságaik is régi király elődöktől (quam et antecessorum nostrorum privilegiis obtinuerunt dotavimus) származnak. Több kiváltság mellett az említett falvak közössége mentesítve volt a határőrség (custodiam confiniorum) alól.⁷ Ez nagyon fontos, mert rámutat, hogy a XI. és XII. században a határőri tevékenységben az ország közsabad státuszú falvainak közösségei, kivéve a kiváltságoltakat, mind részt kellett vegyenek. Az első telepések kötelezettségeit a többi szabad falvak kötelességeihez viszonyították, így mikor a határőrség alól ők mentességet nyertek, azt mutatja, hogy a többi falu lakói részt kellett vegyenek a határvédelemben. Kristó Gyula a korai vármegyék vizsgálatakor felfigyelt arra, hogy a legtöbb megye egyben határmegye is volt,⁸ ez egybecseng az oklevelünkből levont következtetéssel. Ezek szerint a hivatásos örök munkáját a falvakból kiállított időszakos csapatok segítették, amelyek váltották egymást a szolgálat lejártával. A falvakból származó katonák csak meghatározott időre teljesítettek őrfeladatot, mivel egyéb rendes munkájukat is el kellett végezzék. A köteleességek falvaknak, vagyis közösségeknek voltak meghatározva, így természetesen az egyének felváltva és képességük szerint végezték a rájuk jutó feladatokat. A fentiek rámutatnak, hogy a határ védelme Erdélyben szervezett volt, az egész országrész lakosságának jó hányada aktívan szolgált, és a bizánciak támadását felkészülten fogadták volna, a meglepetés valószínűsége nagyon kicsi lehetett. A védelmi rendszernek köszönhetően az erdélyiek legalább egy csatát kellett volna vívjanak a bizánci erőkkel, és ennek biztosan nyoma maradt volna a hazai vagy bizánci forrásokban.

Amennyiben az 1166-os bizánci hadjárat célja nem Erdély volt, egy másik magyar tartományt kell keressünk, amely számításba jöhet.

7 Barabás Samu: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Budapest, 1895, 2., valamint Documente privind Istoria României, Veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania, Editura Academiei RPR, 1951, 86–87, 423–424.

8 Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 106.

A bizánci forrás, mely a Fekete-tenger felőlről jelöli meg a támadás irányát, figyelmünket a későbbi Szörényi Bánságra tereli. A szakirodalom úgy tartja, hogy a Szörényi Bánság IV. Béla királyunknak az 1220-as években ezen a vidéken végrehajtott katonai akciója során jött létre, az első szörényi bánt 1233-ban említik.⁹ Meg kell vizsgálnunk, hogy a mai Olténia (Szörénység) nyugati része lehetett-e a Magyar Királyság része a XII. század második felében. Az első segítséget Bíborbanszületett Konstantinos adja, 950 körül készült munkája a magyar történetírás nagy becsben tartott forrása. A honfoglaló magyarok letelepedéséről így ír: „Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia kezdődik, Traianus császár hídja, azután még három napi útra ettől a hídtól Belgrád, amelyben a szent Nagy Konstantinos császár tornya is van, és ismét a folyó visszakanyarodásánál van az úgynevezett Sirmion, Belgrádtól két napi útra, és azokon túl a kereszteleetlen Nagy Moravia, melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvjatopluk uralkodott.”¹⁰ A magyarok ebben az időben kelet felől a besenyőkkel voltak szomszédosak, egy nagyon harcias törzsszövetséggel. Az említett Traianus császár hídja Szörényvár (Turnu Severin) közelében volt, ilyenformán a magyarok már a honfoglaláskor a kérdéses vidéken hatalmi bázist alakítottak ki. A besenyő nyomás megszűnésével lehetőség nyílt a Szörényvártól keletre eső területek felé irányuló terjeszkedésre, amit az akkori magyar külpolitikát figyelembe véve, nagyon valószínűnek találunk. A Magyar Királyság olténiai fennhatóságát igazolja III. Béla királyunk 1194. évben tett ígérete, melyben a bizánciak megsegítésére Vidinen keresztül segédhadakat készült küldeni, a bolgárok ellen.¹¹ Vidin Szörényvártól keletre van, a Duna jobb partján, és a király nem kezdetett komoly hadi vállalkozásba, ha a felvonulási terület nem volt biztosított. IV. Béla is egy Vidin elleni akció után szervezte meg a Szörényi Bánságot.¹² A fentieket figyelembe véve igen nagy a lehetősége, hogy már III. István királyunk idejében is a Magyar Királyság fennhatósága alatt

9 Uo. 222.

10 Moravcsik, 48.

11 B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal*. Budapest, 2013, Corvina Kiadó, 173.

12 Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Szeged, 2003, Szukits Könyvkiadó, 141.

volt Szörénység nyugati része, és a bizánci támadás irányulhatott erre az országrészre.

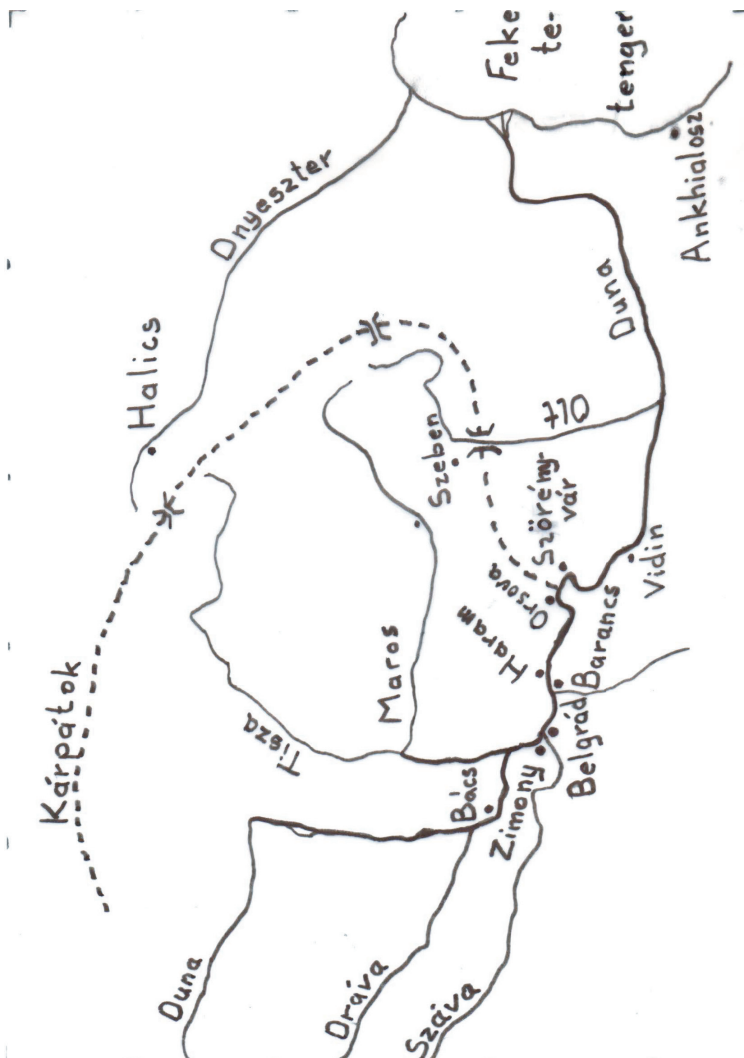
Az eddigi elképzelésünket kiegészítjük néhány feltételezéssel. A már említett bizánci forrásban megjelenik a Fekete-tenger vidéke megfogalmazás. A bizánciak egyik korábbi, a Magyar Királyságot célzó akciójuk során is a Fekete-tenger partjáról, pontosabban Anchialos városából (a mai Bulgáriában) indult meg IV. István ellenkirály az 1163-as évben¹³. IV. István próbálkozása nem számít külső támadásnak, mert a magyar főurak egy része is csatlakozott az ellenkirályhoz. A felvonulási útjukat ebben az esetben sem ismerjük, csatára nem került sor. Ilyenformán az 1166-os támadás kiinduló helye nagy valószínűséggel a mai Bulgária tengerparti területe lehetett. Ez az ismeret segít választ adni a vlach segédcapatok tartózkodási helyére. A kérdéses időben a Dunától északra is lehetett vlach lakosság, de szlávokkal, besenyőkkel és kunokkal vegyesen, kun fennhatóság alatt élhettek. A hadi akció meglepetés jellegéből következik, hogy csak a Dunától délre élő vlachok jöhettek számításba. Most kell keressünk egy olyan időszakot, amikor a későbbi Szörényi Bánság területe a Magyar Királyság hatalma alá kerülhetett. Szent László királyunk 1091-ben Oderisius montecassinói apáthoz írt levelében Moesia királyának is titulálja magát, s az írásban Magyarország, Szlavónia (Horvátország) után Moesiát is megnevezi mint uralma alá tartozó országot. Egyes vélemények szerint Moesia Észak-Bulgária lehet, a Dunától délre eső terület¹⁴. Szent László király ahhoz, hogy bulgáriai részeket hatalma alatt tarthasson, a Dunától északra levőkre is ki kellett terjessze hatalmát. Az 1091-es kun támadást, mely a fél országot érintette, Temes-közben Kötöny vezér legyőzésével háritotta a király. Az Ákos vezette 1092-es kun bosszúhadjáratot Orsova közelében Szent László megállította. Mivel Orsova Szörényvár közelében van, ez arra utal, hogy a kunok Szörényvártól keletre eső területeket dúlták, a későbbi Szörényi Bánság területe már a Magyar Királysághoz tartozhatott.

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy az 1166-os bizánci támadás inkább érinthette Szörényvár vidékét, mint Erdélyt. A hadi

13 Moravcsik, 219.

14 Makk Ferenc: Megjegyzések a Szent László korabeli magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez. In *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica*, 1992, vol. 96., 21–23.

tevékenység megteremthette a vlachok tömeges letelepedésének feltételét a Déli-Kárpátoktól délre, az Olttól nyugatra eső területekre. Vizsgálódásunk kevésbé fontos eredménye, hogy a XII. századi Magyar Királyságban a határőr tevékenység a közszabad falvak lakóinak is kötelessége volt.

*A XII. SZÁZADI MAGYAR–BIZÁNCI CSATÁK
RÖVID ÖSSZEFOGLALÓJA:*

1127-ben magyar támadás Belgrád, Barancs, Naisszosz, Szerdika ellen. Belgrád és Barancs köveinek elszállítása Zimony várának erősítéséhez.

1128-ban bizánci ellentámadás, Haram mellett bizánci győzelem, majd Haram várának elfoglalása és visszavonulás a Duna jobb partjára.

1129-ben magyar támadás, Barancs lerombolása. II. János bizánci császár üldözése és utóvéd csapatának szétverése. Magyar–bizánci béke megkötése.

1152-ben bizánci támadás Szerémség ellen, Zimony elfoglalása, köveinek elhordása Belgrádba.

1153-ban magyar–bizánci béke megkötése.

1154-ben magyar támadás Barancs ellen, majd visszavonulás. Dunai átkelés közben a magyar seregekre támadnak a bizánciak, de vereséget szenvednek.

1155-ben a béke megújítása.

1162-ben Mánuel császár támogatásával II. László ellenkirály, majd IV. István ellenkirály megkoronázása.

1163-ban III. István Székesfehérvárnál megveri IV. István seregeit és visszaveszi az országot. Mánuel és III. István békéje, Béla herceg Bizáncba kerül a császár családjába.

1164-ben magyar támadás Dalmáciába. Mánuel magyar területekre hatol, Bács városától visszavonul.

1165-ben a magyarok visszafoglalják Szerémséget, Zimony visszavétele.

1165-ben bizánci ellentámadás, Zimony ostroma és megvétele. Szerémség újból a bizánciaké.

1166-ban magyar támadás Dénes ispán vezetésével, győztes csata a Szerémségben. Bizánci csapatok figyelmeztető hadjáratai „Fekete-tenger vidékéről” és északról a magyarok megleckéztetésére. Újabb béke megkötése.

1167-ben magyar támadás Szerémségben de bizánci győzelem Zimonynál. A hadakozások beszüntetése.

1182-ben III. Béla elfoglalja Belgrádot, Barancsot, Szerémség vissza-kerül a Magyar Királysághoz.

IOANNES KINNAMOS TÖRTÉNELMI MUNKÁJÁBÓL
(1180–1183) IDÉZET:

„A császárt azonban ezek miatt nyugtalanság fogta el,¹⁵ újból személyesen akart hun¹⁶ földre menni, és hogy még inkább bizonyítékát adja a rómaiak¹⁷ erejének, a következőket eszelte ki. Alexios¹⁸, akivel eljegyezte leányát, nagy sereggel, melynek parancsnoka Alexios volt, mint protostrator¹⁹, a Dunához küldte, azt a látszatot keltve a hunokban, hogy ismét a megszokott helyekről fog támadni. Másfelől azonban azt a parancsot adta, hogy egy bizonyos Leon, mellékneve Batatzes, nagy sereg élén, mely sok egyéb mellett a vlachok nagy tömegéből állt (ezek, úgy mondják, Itáliából való hajdani telepések leszármazottai), az Euxeniosnak²⁰ nevezett tenger felőli vidékekről törjön be a hunok földjére, ahonnan mióta a világ világ, még soha senki támadást nem intézett ellenük. Így tehát egyfelől Alexios és a rómaiak serege keltett a Dunához érkezve a hunokban félelmet, mint akik rögtön át akarnak kelni, másfelől meg Batatzes támadt az említett irányból, kíméletlenül lekaszabolta mindent, és letiporta, ami csak útjába került. Nagy öldöklést vitt végbe az emberek között, s nem kevesebb foglyot ejtett. Azonkívül igásállatoknak, lovaknak és egyéb mindenféle fajtának nagy seregeit hajtván érkezett a császárhoz. A császár azonban második csapást is akart mérni rájuk, s ezért ismét sereget küldött ellenük, azzal az utasítással, hogy valahonnan északról csapjanak rá a tauroskyákkal²¹ szomszédos hunokra. E hadsereg vezérei Andronikos Lapardas, Nikephoros Petraloiphas és más kitűnőségek voltak, de valamennyi fölött Ioannes Dukas állt, akiről már többször megemlékeztem. Ezek nem sokára messze, nehezen magközelíthető, ember nem lakta vidéken haladva át, betörték a hun földre, s számos népes falura bukkanva rengeteg zsákmányt ejtettek, sok férfit megöltek, temérdeket foglyul ejtettek. Amikor már onnan távozni készültek, bronzból készült keresztet állítottak itt fel, s ezt írták rá:

15 magyar győzelem Dénes ispán vezetésével
16 magyar földre
17 bizánciak
18 Béla herceg, a későbbi III. Béla királyunk
19 Alexios Axuchos
20 Fekete-tenger
21 oroszok

*Pannonia népének számtalan törzsét itt
ölte le szörnyű Ares és az ausonok keze,
mikor a híres Rómán a fényes Manuel uralkodott,
a nemes gondolkodású Komnenos császárok dicsősége.*²²

IRODALOM:

- B. Szabó János: *A tatárjárás*. Budapest, 2007, Corvina.
 B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal*. Budapest, 2013, Corvina.
 Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Szeged, 2003, Szukits Könyvkiadó.
 Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó.
 Makk Ferenc: *A tizenkettedik század története*. Budapest, 2000, Pannonica Kiadó.
 Vitéz Miklós: *Vak Béla és II. Géza*. Budapest, 2010, Duna International Könyvkiadó Kft.
 Zsoldos Attila: *Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században*. Budapest, 2009, Kossuth Kiadó.

A dicsőtés szenvedése, 2001

²² Moravcsik, 238–239.